

ישיבת הפתל - ירושלים

שיחת הגאון הרב אביגדר הלוי נבנצל שליט"א

לפרשת בהר-בחוקותי תשע"ז

ולא תונו איש את עמיתו

חומר אונאת דברים

התורה מצוה בפרשתנו: "וכי תקפרו מקפר לעמיתך או קנה מיד עמיתך, אל תונו איש את אחיו" (ויקרא כה, יד). כלומר, אסור לרמות במסחר. למוכר אסור לרמות את הקונה, ולקונה אסור לרמות את המוכר. שלשה פסוקים אח"כ אומרת התורה שוב: "ולא תונו איש את עמיתו" (שם, יז). לשם מה הכפילות הזו? אומרים חז"ל, שהפסוק השני מדבר על סוג אחר של הונאה. הפסוק הראשון דיבר על אונאת ממון, וכאן מדובר על אונאת דברים, שלא יצער את חברו בדיבור.

למה נקראים שני הענינים הללו בשם משותף - אונאה? חשבתי, אולי רצתה התורה לרמוז בזה, שגם באונאת ממון, חלק מהאיסור הוא מה שמצער את חברו. הגמרא אומרת, שכן נח שגזל ממון מירשאל, נהרג אפילו אם גזל פחות משהו פרוטה. למרות שהירשאל מוחל על פחות משהו פרוטה, אבל צער יש לו, ועל הצער הזה בן נח נהרג (ע"ז עא, ב). הרי, שבכל הפסד ממון יש גם צער. וא"כ, אולי בגלל זה נקראת גם אונאת ממון בשם "אונאה", כמו אונאת דברים.

מהי אונאת דברים? אומרת המשנה: "אם היה בעל תשובה, לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים. אם הוא בן גרים, לא יאמר לו זכור מעשה אבותיך" (ב"מ נח, ב. וע"י שם דוגמאות נוספות). אמנם נולדת בקדושה, אבל אל תשכח מי היו אבותיך ומנין הגעת... כמובן, להלבין פני אדם ברבים הוא מעשה חמור הרבה יותר, אבל גם המבייש את חברו בצנעה עובר על לאו דאורייתא - "ולא תונו איש את עמיתו". הגמרא אומרת (שם), שאונאת דברים חמורה עוד יותר מאונאת ממון, שכן באונאת דברים כתוב "ויראת מאלקיך" ובאונאת ממון לא כתוב כן. כמובן, גם שם צריך לירא מה' ולא לעבור על האיסור, אבל התורה הדגישה יותר את הצורך ביראת שמים באונאת דברים. כי שם העונש חמור יותר.

להזהר מהלבנת פנים

הגמרא מביאה, שאביי שאל את רב דימי שבא מארץ ישראל לבבל: "במערכא במה זהירי"? כלומר: באיזו מצוה זהירים במיוחד היהודים הגרים בארץ ישראל? אמנם חייבים לקיים את כל המצוות, אבל ראוי לכל אדם שיקבל על עצמו מצוה שבה יהיה זהיר באופן מיוחד¹. במה א"כ זהירים במיוחד בארץ ישראל? אמר לו: בהלבנת פנים (ב"מ נח, ב). מדוע היו זהירים בארץ ישראל במיוחד בדבר הזה? הרי הלבנת פנים איננה מן המצוות התלויות בארץ! חשבתי, אולי בגלל שבני ארץ ישראל ראו תדיר מול עיניהם את התוצאות הנוראות של הלבנת פנים². חורבן המקדש והמלחמה הנוראה שהתלוותה אליו, רבבות היהודים שנהרגו ונפלו בשבי וגלו מארצם באותה תקופה ובתקופות שלאחריה, כל המקומות שנחרבו בארץ ישראל - הכל בא ונתגלגל כתוצאה מזה

שהלבנינו את פניו של בר קמצא. לכן היו זהירים בארץ ישראל במיוחד בהלבנת פנים.

הלבנת פני אדם ברבים חמורה עוד יותר מהלבנת פניו סתם, עד שאמרו: נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים" (סוטה י, ב). מנין למדרו זאת? - מתמר. התורה מספרת על תמר: "הוא מוצאת, והיא שלחה אל חמיה לאמר: לאיש אשר אלה לו אנכי הרה... הָרָה נָא, לְמִי הַחֲתָמָה וְהַפְתִּילִים וְהַמָּטָה הָאֵלֶּה" (בראשית לח, כה). אומר רש"י: "לא רצתה להלבין פניו ולומר 'ממך אני מעוברת', אלא 'לאיש אשר אלה לו'. אמרה: אם יודה מעצמו - יודה. ואם לאו - ישרפוני, ואל אלבין פניו. מכאן אמרו: נוח לו לאדם שיפילוהו לכבשן האש, ואל ילבין פני חברו ברבים" (רש"י שם). הפוסקים נחלקו, האם דברים אלו הם כפשוטם, שצריך באמת ליהרג כדי לא להלבין פני חברו ברבים (תוס' סוטה שם ד"ה נוח, וב"שערי תשובה" לרבינו יונה, שער ג' אות קלט), או שאין הדברים כפשוטם, ונאמרו רק על דרך המוסר (כן נראה מהרמב"ם שהשמיט דין זה, וכן מבואר במאירי בסוטה שם). אמנם הגמרא מביאה מעשה במר עוקבא שנכנס ממש לתוך כבשן האש כדי שלא לבייש פני אחד, אבל שם הרי לא נשרף ממש, רק נכוו רגליו מעט (כתובות סו, ב). אבל לאבד עצמו לדעת ממש, להפיל עצמו לכבשן האש, כדי לא להלבין פני חברו ברבים - מחלוקת הראשונים אם באמת אדם חייב בזה. הרב [הגרש"ז אויערבאך] זצ"ל פסק שלא. ובכל זאת, אם יש ראשונים שסוברים שצריך ליהרג ולא לעבור על זה, רואים כמה הדבר חמור. הגמרא אומרת שיש כאן כעין שפיכות דמים. "כל המלבין פני חברו ברבים, כאילו שופך דמים" (ב"מ נח, ב). למה? כי "אזיל סומקא ואתי חוורא" (שם). תחילה הוא מסמיק, ואח"כ מחויר, וכאילו נשפך הדם מפניו. הרי, שהמלבין פני חברו ברבים, כאילו שופך דמים³.

שאלתי פעם את אחד מרבותי זצ"ל, אם משהו באמת פגע בחבירו, והפוגע רוצה לבקש מחילה ממנו, אלא שהנפגע כלל אינו יודע שדיברו עליו רעות, ואם יבקש ממנו הפוגע מחילה, הרי דוקא עכשיו הוא יפגע, כשיובא לדיעתו מה שעשה לו הפוגע, מה לעשות במקרה כזה? לבקש מחילה או לא? אמר לי אחד מרבותי, שיבקש ממנו מחילה רק בלב, ולא יוסיף לו עוד צער ופגיעה ע"י שיאמר לו מה שעשה לו⁴. ומכל מקום צריך לעשות תשובה גם בין אדם למקום, כי כל עבירה כזאת בין אדם לחברו היא גם עבירה בין אדם למקום. יום הכיפורים לא מכפר עד שירצה את חברו, אבל אחרי שרצה את חברו עדין צריך לעשות תשובה בין אדם למקום⁵. יש לפעמים שאינו יכול כלל לבקש מחילה, כגון שפגע בשוטה ר"ל, או בקטן, שאין להם דעת ואין מחילתם מחילה. על זה צריך להתחנן לקב"ה שיסלח לו, אבל תשובה גמורה אי אפשר לעשות על זה. מי שפגע בקטן צריך להמתין שהקטן יגדיל כדי

את חטאו לגמרי. הרי שחטא הלשון הוא מעוות שקשה מאד לתקן אותו באופן מוחלט, אפילו חטא באופן קל כמו זה של ישעיהו⁶. הדיבור הוא יתרון האדם מן הבהמה, לכן חמור הדבר מאד אם אדם משתמש בכח הדיבור לרעה. הוא מראה את עצמו בזה פחות מן הבהמה.

”בְּצֶדֶק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ”

אחת המצוות שיכולה לסייע לנו להתרחק מלשון הרע, היא מצוות ”בְּצֶדֶק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ” (ויקרא יט, טו). חז”ל לומדים כמה הלכות מפסוק זה, אבל אחת מהן היא - ”הָיוּ דִן אֶת חֲבֵרְךָ לְכַף זְכוּת”¹⁷ (שבועות ל, א). כלומר, אדם שעל פי מעשיו יש מקום ללמד עליו חובה, אף על פי כן, אם איננו מן הרשעים הגמורים, אלא מן הצדיקים או מן הבינוניים¹⁸, חובה עלינו לדון לך לזכות¹⁹. וכן, אם אינני יודע על אדם מסויים אם הוא צדיק או רשע, ראוי לדון לך לזכות²⁰.

אם אדם יקיים מצוה זו - לדון את חברו לך לזכות - יהיה לו קל יותר שלא לדבר לשון הרע על חברו. כמדומני אחד מבעלי המוסר אמר, בשביל מה ברא הקב”ה סברות עקומות, כדי להשתמש בהן לדון לך לזכות. שאם לא מוצאים סברה ישירה לדון לך לזכות, יש להשתמש גם בסברה עקומה, העיקר למצוא לחבירו צד זכות. זהו דבר חשוב מאד, להשתדל לא לראות חסרונות בשני, לראות בו רק מעלות. עכ”פ, אנו מדברים רק על שומרי תורה ומצוות. בנוגע לאלה שמסיתים נגד התורה, שם יש דין אחר. מי שמוחזק לרשע גמור, אסור לדון לך לזכות. לכן נאמר ”בְּצֶדֶק תִּשְׁפֹּט עַמִּיתְךָ” (שבועות ל, א). אבל מי שאינו מתנהג כמו שיהודי צריך להתנהג, אסור לדון לך לזכות, וצריך לדון לך חובה (ע”י רמב”ם ורבינו יונה בפירושו לאבות פ”א מ”ו). [ובאמת זהו פסוק מפורש בתנ”ך: ”מִשְׁפִּיל צְדִיק לְבֵית רָשָׁע, מִן הַיָּם לַיָּם לְךָ עַ” (משלי כא, יב). את הרשע צריך לסלף לרע, אפילו אם נדמה לך שהוא נוטה לך לזכות]. אבל מי שהוא איננו מן הרשעים הגמורים, אלא מן הצדיקים, או אפילו רק מן הבינוניים - חובה לדון לך לזכות.

אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו

אחד האמצעים המסייעים בלימוד זכות על הזולת, הוא הכלל שאמרו לנו חז”ל, ”אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו” (אבות פ”ב מ”ד). מה פירוש ”מקומו”? שמעתי בזה מאבי מורי ז”ל, שלפעמים ”מקומו” הוא כפשוטו ממש - מקום גיאוגרפי. למשל, אי אפשר לדרוש מאדם שגדל והתחנך ברוסיה, שיהיו לו הבנות והשגות כמו לבחור שהתחנך בישיבות הקדושות שבארץ ישראל. צריך לרדת לסוף דעתו של אדם לפי מקומו ולפי שעתו.

אך כמובן, ”מקומו” אינו מתפרש רק כפשוטו. לפעמים ”מקומו” צריך להתפרש במובן של הנסיבות שהזולת היה מצוי בהם. למשל, לפני שנים רבות היה כאן בארץ משפט ידוע, ”משפט קסטנר”, שהיה ויכוח עליו אם פעל מספיק להצלת יהודים בשואה או לא. השופט קבע שקסטנר ”מכר את נפשו לשטן”. אני ודאי שלא יכול לדון, אבל כמו כן אינני יודע אם בכלל אפשר לשבת כאן בירושלים ולשפוט אדם שחי

חטא הלשון - תשובתו קשה

באונאת דברים, לפעמים יש גם איסור לשון הרע. אם פוגע בחבירו בפני אנשים אחרים, הרי זה עובר גם על איסור לשון הרע (ע”י ”חפץ חיים”, פתיחה, לאוין, י”ג). כת מספרי לשון הרע היא מארבע כיתות שאינן מקבלות פני שכינה (סוטה מב, א). אמרו גם, ”כל המספר לשון הרע - מגדיל עונות עד לשמים (ערכין טו, ב), שכן לשון הרע שקול כנגד שלש עבירות, עבודת כוכבים גילוי עריות ושפיכות דמים (שם), שהן עבירות חמורות שבתורה, שחייב ליהרג עליהן ולא יעבור, ולשון הרע שקולה כנגד שלשתן.

וראים הרי כמה הקב”ה הקפיד על זה. ישעיהו הנביא כינה את ישראל ”עַם טָמֵא שֹׁפְטִים” (ישעיהו ו, ה), ומה קורה לו? - וַיֵּעַף אֱלֹהֵי אֶחָד מִן הַשָּׁרָפִים⁷ וַיְבִיטוּ וַרְצָפָה⁸, בְּמַלְאָכָה לָקַח מֵעַל הַמְּזֻבָּח⁹. למה במלקחים? - כי הגחלת היתה כל כך לוחטת [כלומר: במדרגה רוחנית כל כך גבוהה], עד שאפילו שָׁרָף, שהוא מלאך שכולו אש שורפת, לא היה מסוגל לאחוז בה¹⁰, ומוכרח היה ליטול אותה באמצעות כלי¹¹. כלומר, הפגם בדיבורו של ישעיהו היה כל כך דק¹², עד שאפילו למלאך לא היתה תפיסה והבחנה בו, ולכן גם לתיקון הפגם נדרשה גחלת רוחנית כל כך, שאפילו המלאך לא היה יכול לאחוז בה בלא אמצעי (מכתב מאלהו ח”ב עמ’ 283). ומה קורה? - וַיִּנְעַע עַל פִּי וַיֵּאמֶר: הִנֵּה נִגַע זֶה עַל שֹׁפְטֵיךָ, וְסָר עֲוֹנֶךָ וְחָטְאתְךָ תִּכָּפֵר” (ישעיהו ו, ז). כלומר, ”בהתעלות זו לבד - על ידי המגע אל הבחינה העליונה ההיא (של הגחלת) - כבר ממילא סר הפגם” (מכתב מאלהו שם).

והנה, מיד אח”כ שואל הקב”ה: ”אֵת מִי אֶשְׁלַח וְיָמִי יִלְךְ לְנוּ” (ישעיהו ו, ח) כלומר: מי ילך להוכיח את ישראל? (רש”י שם) אומר ישעיהו: ”הִנְנִי שְׁלֵחְנִי! בניגוד לנביאים אחרים, שמנסים להשתמש משליחות הנבואה - כמשה רבינו (שמות ג, יא. וע”י רש”י שם ד, י) וירמיהו הנביא (ירמיהו א, ו) - ישעיהו מתנדב מיד להיות נביא.

צריכים להבין, שלהיות נביא המוכיח את ישראל, אין משמעות הדבר קבלת ”שלישי” או ”ששי” בכל שבת. השליחות להוכיח את ישראל היתה כרוכה בסבל וברדיפות, כפי שאומר ישעיהו בעצמו: ”גִּוִי נִתְּתִי לְמַפְיָם וְלִחְזִי לְמַרְטִים, פְּנֵי לֹא הִסְתַּרְתִּי מִקְּלָמוֹת וְרִק” (ישעיהו נ, ו). קבלתי על עצמי את שליחות הנבואה, למרות שידעתי שבכך הפקדתי את עצמי לקבלת מכות, למריטת זְקָנִי, וליריקות בְּפָנָי. ישעיהו מוכן לסבול את הרדיפות והיסורים הללו, כדי לנַבֵּא בשפתיו בשם ה’¹³, ולתקן בזה את החטא שחטא בשפתיו. כך הוא עושה במשך שמונים שנה, לערך¹⁴, וכל זה בזמן שהמקדש קיים, ויש שעיר המשתלח, המכפר על עבירות קלות אפילו בלי תשובה (רמב”ם הלכ’ תשובה פ”א ה”ב), וכל שכן עם תשובה, וישעיהו ודאי עשה תשובה, ואעפ”כ לאחר כשמונים שנה - נהרג ישעיהו ע”י מנשה מלך יהודה ע”י פגיעה בפיו, מפני אותו חטא קל שחטא בפיו, שְׁפִינָה את ישראל בכינוי בלתי מכובד¹⁵! (ע”י יבמות מט, ב) תשובתו של ישעיהו, וכל הרדיפות והיסורים שעבר, ושמונים ימי כפורים שעברו מאז חטא, ושמונים שעירים שהוקרבו בהם - לא הספיקו לתקן ולמחוק

תדון את חברך כלל. כך נראה לעניות דעתי²¹.
 אנו נמצאים בימים שבהם אנו מתכוונים למתן תורה. חלק מהכנה זו הוא לדון זה את זה לכף זכות, ובכלל להתחזק בכבוד הזולת. הרי למה נפטרו תלמידי רבי עקיבא דוקא בין פסח לעצרת? - כבר דברנו בשבוע שעבר, שכנראה זה מפני שימים אלו הם ימי הכנה לקבלת התורה. כדי להיות ראויים לקבלת התורה, צריך להעריך את התורה ואת לומדי התורה. וכשתלמידי חכמים גדולים כמו תלמידי רבי עקיבא לא נוהגים כבוד זה בזה ולא מכינים את עצמם כראוי למתן תורה - הקטרוג עליהם הוא גדול מאד, ולכן הם נפטרים דוקא בתקופה זו, מפני שלא ניצלו אותה כראוי להכין את נפשם לקבלת התורה.

נתחזק אפוא כולנו בענינים שבין אדם לחבירו, לדון זה את זה לכף זכות, לדבר בלשון רכה לכל אחד, לכבד את הזולת, להתחזק גם בענינים שבין אדם למקום, להתחזק בתורה, בקבלת התורה בשמחה ובלב טוב, ונזכה בע"ה לעלות לרגל בחג השבועות, להביא את הקרבנות שצריך להביא, ונזכה לגאולה שלמה במהרה בימינו, אמן.

השיחה נערכה לפי שטחיות הבנתו של העורך,
 וכל טעות או חסרון יש לתלות בעורך בלבד.

בתנאים של אייכמן ימ"ש, שהיה מתעלל ביהודים בכל צורה שהיא. אינני אומר שקסטנר היה צדיק גמור, הוא אפילו לא היה שומר מצוות, אבל לקבוע בפסקנות שקסטנר מכר את נפשו לשטן, לא יודע אם אדם שיושב כאן בירושלים יכול לשפוט בפסקנות כזאת אדם שישב אצל אותו רשע והיה נתון להתעללות שלו.

מוטב שלא תדון משתדון

והנה, בנוסף לשני הכללים שהזכרנו, "אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו", "והוי דן את כל האדם לכף זכות", ישנו גם כלל שלישי, והוא, שאם אינך מוכרח לדון את חברך - מוטב שלא תדון אותו כלל!

שאל אותי פעם מישוהו: "פלוני עשה דבר מסויים. איך ניתן לדון אותו לכף זכות?" אמרתי לו, שבאמת אינני יודע איך לדון אותו לכף זכות, אבל מי אמר שצריכים לדון אותו בכלל? מה זה ענינו, מה עשה אותו פלוני, ולמה עשה? אם היו מציעים לי להשתתף עם אותו פלוני באיזה עסק, או להשתדך איתו, אז הייתי צריך לדון, האם כדאי לי הדבר, או לא. אבל כשאין לי שום עסק עם אותו אדם, למה לי לדון אותו? שופט כל הארץ, הוא יעשה משפט, והוא ידון וישפוט את אותו אדם. אני - לא צריך לדון אותו. רק כשמוכרחים לדון, אז "בְּצִדְקַת הַשֹּׁפֵט עֲמִיתְךָ", ו"אל תדין את חברך עד שתגיע למקומו". אבל כשאין הכרח לדון - אז שָׁב ואל תעשה עדיף, ומוטב שלא

1. ע"י שבת (ק"ח, ב), "אבוך במאי זהיר טפיי". וכתב שם בחידושים המיוחסים לר"ן, "דכל תלמיד חכם ראוי לו לקבוע לעצמו מצוה אחת לקיימה כהלכתה". וע"י בספר חרדים (פרק ס"א) שהאריך בענין זה. ויש שפירשו את לשון הגמרא "אבוך במאי זהיר טפיי", דהכוונה היא, באיזו מצוה האיר אור נשמתו ביותר ("זהיר" מלשון זוהר ואור), שבה היה שורש נשמתו, וממנה שאב חיות לקיום שאר המצוות]. וע"י "העמק דבר" (דברים ו, א).

2. ב"זהר חדש" מובא ויכוח ארוך שהתנהל בין בני בבל לבני א"י, מי מהם ראוי יותר לפתוח בהספד על חורבן הבית (זו"ח צא, א). בני בבל טענו של הם ראוי יותר להיות הפותחים בהספד, כי אצלם החורבן מורגש יותר, שהרי בנוסף לבני א"י הם גם גלו מן הארץ ונתפזרו בין האומות. ואולם בני א"י טענו, שמחמת כמה טעמים דוקא להם ראוי יותר להיות הפותחים בהספד. ואחד הטעמים שאמרו שם, מפני שדוקא אצלם החורבן מורגש יותר, כיון שהם רואים אותו תדיר מול עיניהם. [אנן אית לן למבכי ולמעבד הספידא... ומסתכלין עיינין לכותלי ביתא דאימנא והא אתחרב ולא אשכחנא לה... ננשק עפרא דרגלהא, ננשק אתר בית מותבה, ננשק כותלי היכלא ונבכי במירור. אנן נפתח בהספידא, דחמינין בכל יומא כל האי...]. ומבואר שם שאכן לבסוף בני א"י הם שפתחו בהספד. וכנראה שטענה זו היא שהכריעה.

3. נראה פשוט, שאין הכוונה שסילוק הדם מפניו של זה שהעליבוהו רבים נחשב לשפיכות דמים, דא"כ גם החובל בחבירו ועשה בו חבורה יחשב כשופך דמים וכרוצח, וזאת לא שמענו. אלא עצם הבושה והכלימה שסבל ונצטער מהן רבים, זוהי שפיכת דמו, "כי צער הפליקה - מר ממות" ("שערי תשובה" שער ג' אות ק"א ואות קל"ט), והרי זה כאילו הרגו. והעובדה של "אזיל סומקא ואתי חוורא" אינה אלא סימן וביטוי לכך שאכן שקול צער הכלימה לשפיכת דמו של הנעלב. [וע"י גם תוס' שכתבו, שהמתבייש לילך בין בני אדם (מחמת איזה טעם) - אין לך צער גדול מזה (שבת נ, ב תוד"ה בשביל צערו). ומשמע שגם צער מיתה אינו גדול מזה, וכדברי ה"שערי תשובה". וכן כתב בספר חסידים (סי' נ"ד): "איזו היא רציחה שאינה ניכרת לעינים, והעונש גדול מאוד, והעבירה קלה, וחמורה היא למעלה? - הוא הבושה, המבייש פני חבירו רבים, או מצערו בפני מי שמתבייש ומצטער. שאילו היה הורגו - היה מקבל מיתה כדי שלא יהיה מתבייש".]

4. בספר "חפץ חיים" (הלכ' לשון הרע כלל ד' סע' י"ב) כתב: "אם עבר וספר לשון הרע על חבירו ובא לעשות תשובה... אם חבירו נתגנה ע"י זה בעיני השומעים, ונסכב לו ע"י זה היזק בגופו או בממונו, או שהיציץ לו ע"י זה... צריך לבקש מחבירו מחילה על זה.... ואפילו אם חבירו אינו יודע עדין כלל מזה, צריך לגלות לו מה שעשה נגדו שלא כדין ולבקש ממנו מחילה על זה". והשמועה אומרת, שהג"ר ישראל סלנטר זצ"ל הקשה על זה, וכי מפני שאדם רוצה לעשות תשובה ולהשיג מחילה לעצמו, יהיה מותר לו בשביל זה לצער את חבירו? ! הרי ודאי שהדבר אסור! (ע"י שו"ת "אז נדברו" ח"ז סי' ס"ו) ולכן יש אומרים שכוונת החפץ חיים היתה רק על אופן שהנפגע יודע שסיפרו עליו לשון הרע, וגם יודע מהנזק שנסכב לו מזה, ורק אינו יודע על ידי מי נעשה הדבר, ובזה כתב הח"ח שבעל הלשון צריך לבוא ולהודיע לנפגע שהוא זה אשר סיפר עליו את הדברים, ולבקש ממנו מחילה על כך. דבכה"ג אין תוספת פגיעה וצער לנפגע במה שזה בא ומודיעו שהוא זה אשר פגע בו. אבל באופן שהנפגע כלל אינו יודע ממה שספרו עליו ומהנזק שנגרם לו - בזה ודאי יודה הח"ח, שאין לפוגע לבוא ולצער את הנפגע כדי להשיג מחילה לעצמו, ובכה"ג פטור לגמרי מבקשת מחילה. ורק יעשה תשובה על עבירתו בין אדם למקום שיש כאן ("אז נדברו" שם). אך י"א שגם בכה"ג צריך לבוא ולבקש מחילה, אך יעשה באופן שלא יודע לנפגע מן הפגיעה, כגון שיבוא אליו בערב יו"כ, שאז כולם מבקשים מחילה מכולם, ויבקש ממנו מחילה

כללית על כל מה שפגע בו, אם פגע בו. וכך ישיג הפוגע מחילה מן הנפגע בלי לפגוע בו, ומבלי שירגיש כלום ("אז נדברו" שם בשם הגר"א דסלר זצ"ל). וכן משמע במשנ"ב, שכתב: "ובשעת בקשת מחילה צריך לפרט מה שחטא לחבירו, אם לא כשיוודע שחבירו יתבייש מזה כשיפרט החטא אזי לא יפרט אותו" (משנה ברורה סי' תר"ו סק"ג). ומשמע שרק פטור מלפרט, אך מחילה צריך לבקש (וכשיטת הגר"א דסלר זצ"ל).

5. עי' פמ"ג (א"ח ס' תר"ו א"א סק"א, וסי' תר"ו משב"ז סק"א), שהגזול את חבירו, אף אם החזיר הגזילה ופייס את הנגזול על מה שציערו, מ"מ איכא גם עבירה בין אדם למקום, וצריך להתודות עליה ביוה"כ. משא"כ המקניט את חבירו בדברים, איכא צד למימר דהוי רק עבירה שבין אדם לחבירו, ואם פייס את חבירו ומחל לו - אינו צריך עוד להתודות על כך ביוה"כ (והובא כל זה גם במשנ"ב סי' תר"ז סק"י"ג ובשער הצינן שם). וטעם החילוק התבאר בפמ"ג (סי' קנ"ו א"א סק"ב ד"ה ומ"ש ברשע מצוה), שהמקניט את חבירו אינו עובר עבירה במעשה, רק בדיבור, לכן נחשב רק כעבירה שבין אדם לחבירו. משא"כ הגזול, עובר עבירה במעשה, לכן חשיב גם כעבירה בין אדם למקום. (ועדין צ"ב). ואולם בפר"ח (סי' תר"ו סק"א ד"ה ומה שכתב אין יוה"כ מכפר) הביא, שהמבזה את חבירו בדברים יש בזה גם חלק שבין אדם למקום, דעובר על ואהבת לרעך כמוך, ושלא כדברי הפמ"ג.

6. עי' משנ"ב מהדורת "דרשו" (סי' תר"ו הערה 1) דנחלקו פוסקי דורנו, האם מועילה בקשת מחילה מקטן.

7. הוא המלאך מיכאל (ברכות ד, ב).

8. גחלת (רש"י), והוא כמו "רְשִׁפָּה" בשי"ן ["רְשִׁפָּה רְשִׁפִּי אֶשׁ" (שה"ש ח, ו)], כי אותיות זסשר"ן (שמוצאן מן השינים) מתחלפות לפעמים זו עם זו (עי' רש"י ומצודות). וכאן התחלפה השי"ן בצד"י. ובמדרש אמרו: "רְצִפָּה - רוץ פָּה. רְצוץ פָּה למי שאמר דלטוריא על פְּנֵי" (שהש"ר א, ו).

9. הוא מזבח של מעלה, שמיכאל עומד ומקריב עליו קרבנות (עי' מנחות קי, א). [ומה הוא מקריב? יש מי שאומר - נשמותיהן של צדיקים. ויש מי שאומר - כבשים של אש (תוס' שם ד"ה ומיכאל)].

10. מפני שהאש שנטל השרף מעל המזבח "היה אש דשכינה, שהיא אש אוכלה אש (יומא כא, ב), ועל כן לא היה יכול השרף ליטול", למרות שגם הוא עצמו היה עשוי מאש (פרי צדיק, פרשת פקודי אות ד'). [ומצינו, שאפילו המלאך גבריאל, שהוא שר של אש הממונה על האש (פסחים קיח, א), כשנצטוה: "בא אל בינות לגלגל אל תחת לקרוב, ומלא חפניך גחלי אש מבינות לקרבים" (יחזקאל י, ב) - חשש שמא יפנה (ויק"ר כו, ח), וביקש מן הכרוב ליטול ולתת לו, כדי שבינתים יצטננו הגחלים בידו של הכרוב (רש"י יחזקאל שם). אף על פי שגבריאל שרו של אש - אש של מעלה שאני" (עץ יוסף ויק"ר שם)].

11. ומבואר במדרש, שכלי אחד לא הספיק לו, וכשינסה ליטול את הגחלת במלקחת אחת - עדין היה נכוה ממנה! רק כאשר השתמש בשני כלים - מלקחת בתוך מלקחת ("מְלַקְחִים") - אז הצליח ליטול את הגחלת (ילק"ש ישעיהו סי' ת"ו). וצ"ע מאי שני כלים, ומהו עומק הענין בזה. וכנראה עומק הענין הוא, שהיו שם שתי בחינות שהבדילו בין מדרגתו של המלאך למדרגת הגחלת. ואשרי העומדים על סוד הענין.

12. אולי מפני שלא אמר את הדברים לשום אדם, רק לקב"ה.

13. עי' רש"י (שמות ז, א) ורשב"ם (שם ובראשית כ, ז), ש"נבואה" היא מלשון "ניב שפתים" (ישעיהו נז, יט), והוא לשון דיבור. [אך עי' אב"ע (שמות שם) שחלק על כך].

14. אולי לא נרדף במשך כל הזמן הזה, שכן בחלק גדול מתקופת נבואתו היו מלכים צדיקים ביהודה - עוזיה יותם וחזקיהו - ואולם בחלק מתקופה זו מלך ביהודה אחז הרשע, ואז כנראה התקיימו הדברים האלו, ש"גוי נתיי למפלים" וכו'.

15. חז"ל מוסרים לנו כן להדיא, שישעיהו נהרג מפני אותו חטא קל שחטא בפיו, "דאמר פתוף עם טמא שפתים אֶזְכִּי יִשָּׁב" (יבמות מט, ב). והנה, מנשה שהרג את ישעיהו, לא ידע - כנראה - שעל כך הוא נהרג. ובכל זאת, גם מנשה דן והורג את ישעיהו בגלל סתירות שמצא בין נבואותיו לנבואתו של משה רבינו, [כמבואר בגמ' (שם)]. ואולם הגמ' מבארת מיד, שאין שום סתירה בין הנבואות, והכל מיושב. וכנראה טענתו של מנשה היתה, שישעיהו אמר את הדברים מעצמו, ולא מפי ה' (שכן דבריו נראו לו כסותרים לדברי התורה). ואולי רצו מן השמים לרמוז בזה לישעיהו, לפני מותו, על מה הוא נהרג - על שאמר דברים מפי עצמו, ולא מפי ה'. [עי' רש"י (שם ד"ה נסרוה לפומיה) שכתב: "ומשום הכי איענש לנסורי פומיה, משום דקריניהו לישראל יעם טמא שפתים" מדעתו, שלא צוה לו הקב"ה, ולא מחמת תוכחה. ועי' גם "פרי צדיק" (פקודי אות ד') באופן אחר קצת].

16. ועי' בענין זה ב"חפץ חיים" (הלכ' לשון הרע כלל ד' סע' י"ב) שביאר כמה קשה היא התשובה למי שמוטבע בו החטא הזה, "כמעט אי אפשר לו בתשובה". ומקור דבריו ברבינו יונה ("שערי תשובה" שער ג', מאות ר"ג ואילך).

17. מה שאמר התנא "הָגֵי דן את חברך", ולא אמר בקיצור "דון את חברך", באר בספר חרדים (פרק ח'), דלשון זו באה ללמד, שאם יטען אדם שדרישה זו היא נגד טבעו, ואינו יכול בשום אופן לשנות את טבעו, ידע לו "שאין זה אמת, אלא הרשות נתונה לו להפוך לבו מרעה לטובה ולהעשות הויה חדשה ובריה חדשה". [דלשון "הָגֵי" אינה מְצוּה על פעולה, אלא על מציאות והויה. ולכן במס' אבות מצויה מְטַבֵּעַ לשון זו בתדירות רבה, שאינה מצויה בשאר מקומות (עי' אבות פ"א מ"ד, מ"ו, מ"ט, מ"י"ב ומט"ו; פ"ב מ"א, מ"י, מ"י"ג ומ"ד; פ"ג מ"ב מ"י"ב ועוד). לפי שיעקר מסכת זו אינו מכוון למעשי האדם, אלא להויתו ולמידותיו].

18. בינוני (לעניינו) הוא אדם שבאופן כללי נוהג להזהר מלחטוא, אך לפעמים הוא נכשל וחוטא ("שערי תשובה" שער ג' אות ר"ח).

19. הרמב"ם (סהמ"צ מ"ע קע"ז) ורבינו יונה ("שערי תשובה" שער ג' אות ר"ח) וה"חרדים" ("פ"ט אות ל') נקטו שאין זו דרשה ואסמכתא בעלמא, אלא חיוב גמור מן התורה לעשות כן, והוא כלול במצות עשה ד"בצדק תשפט עמיתך".

20. אלא שבכחאי גוונא אין זה חיוב גמור, אלא רק מידת חסידות ("חפץ חיים" בפתחה, עשין ג', "באר מים חיים" סק"ג). ועי' ב"חפץ חיים" (שם) שבאר על פי זה את הבדל הלשון בין המשנה לברייתא, שבמשנה אמרו "והוי דן את כל האדם לכף זכות" (אבות פ"א מ"ו), ובברייתא אמרו "הוי דן את חברך לכף זכות" (שבועות ל, א), ע"ש.

21. צ"ע, הרי המצוה של "בְּצִדְקָה תִּשְׁפֹּט עִמִּיתְךָ" מחייבת לכאורה בדוקא לדון את הנידון לכף זכות - גם אם אין לי נפקא מינה מזה - ולא להשאיר אותו "תלוי ועומד", בלא להכריע בדעתו, האם הוא זכאי או חייב באותו מעשה. ואולי כלל זה שאמר כאן הרב שליט"א - דכשאין הכרח לדון מוטב שלא לדון כלל - הוא רק כאשר איני מצליח בשום פנים ואופן למצוא צד זכות לנידון. אז מוטב שלא לדון כלל, מאשר לדון לכף חובה. אבל כשאפשר לדון לכף זכות - אז מצוה לעשות כן גם אם אין לי נפקא מינה בדבר.